

Каралевіч С.А. (Брэст, БрДУ)

“КАБ НЕ СТРАЦІЛАСЯ...” (ЛЕКСІКА-ФРАЗЕАЛАГІЧНЫ НАРЫС
ГАВОРКІ ВЁСКІ ВУЛЬКА ЛАЎСКАЯ ПІНСКАГА РАЁНА)

Да гаворкі роднай вёскі я ўпершыню звярнулася гадоў дзесяць таму назад. Шкадую, што гэта адбылося запозна. Вёска Вулька Лаўская была маленькай спрадвеку. Яна знаходзіцца сярод лясоў на мяжы Пінскага і Івацэвіцкага раёнаў і месціцца далёка ад шырокіх дарог, ад вялікай вады. Тут і ў найлепшыя часы тут налічвалася трохі болей за 300 чалавек, але зараз лічба зменшылася ледзь не да паўсотні. Апусцела амаль трэць хат, а ў большасці з тых, што захаваліся, дажываюць свой век пераважна адзінокія старэнькія бабулі (у вёсцы зараз 36 жанчын і 18 мужчын). З воленаў-старажылаў засталіся адзінкі, ды і тыя ўжо напалову гараджане, бо зімаваць выязджаюць да дзяцей у цёплыя гарадскія кватэры.

У небыццё не толькі паціху сыходзіць вёска, а разам з людзьмі незваротна страчваецца і самабытная вясковая гаворка. А самабытнасць гаворкі невыпадковая, бо вельмі цікавай была гісторыя самой вёскі, якая перажыла шмат драматычных падзей.

Вулька Лаўская ўзнікла каля 300 год таму назад як незалежнае паселішча на вольных землях, падораных, разам са шляхецкім званнем, буйным беларускім магнатам свайму аканому Марцынкевічу за верную службу. Пра гэта сведчыць тапонім *Вулька* (у польскай агаласоўцы *Wólka*), які паходзіць ад агульнаславянскага *воля*. Каб адрозніць нашу вёску ад іншых Вулেক, якіх шмат у заходняй Беларусі, да назвы Вулька дадалі азначэнне *Лаўская*, відавочна, з той прычыны, што вёску з трох бакоў здаўна акаляў шырокай *лаваю* лес. На карысць гэтай гіпотэзы ўскосна сведчыць паданне пра паходжанне вёскі: старажылы казалі, што аканому было прапанавана некалькі месцаў на выбар, але таго першага Марцынкевіча прывабілі менавіта магутныя лясы (нават я памятаю Старыну, – змрочны стары лес, што сцяной стаяў на поўдзень ад вёскі яшчэ ў сярэдзіне мінулага стагоддзя).

Насельнікі вёскі спрадвеку называліся *воленамі* (*воленец, воленка*). Карэнных жыхароў вёскі яшчэ іменавалі *пане волене*, на маёй памяці ўжо іранічна. Аднак гэта была назва, спачатку абумоўленая гістарычна: у склад Вулькі ўваходзіла найперш шляхецкая ваколіца. Пра гэта апавядаецца, напрыклад, у кнізе польскай даследчыцы, доктара навук Аляксандры Обрэмскай, з роду Палхоўскіх, стрыечнай сястры маёй маці. Тут, акрамя ўласных успамінаў аўтаркі, змешчаны нататкі яе бацькі, Рыгора Палхоўскага, які пасяліўся каля Вулькі ў 1919 годзе. Ён пісаў: “*Moje osiedle położone było jeden kilometr od wsi Wólka Ławska. Wieś tę*

zamieszkiwała szlachta. Było tam około trzydziestu domów. Mieszkali tam Marcinkiewiczowie, Leśniewscy, Telatyccy, Stojakowie, Iwińscy, Lienkiewiczowie. Przeciętnie posiadali po osiem hektarów ziemi, łącznie z lasami. Było to środowisko kulturalne, z tradycjami szlacheckimi [1, с. 71]. Сапраўды, старажылы згадваюць, што “за польскім часам”, да самай вайны, у вёсцы працавала пачатковая школа, меліся драўляныя тратуары з парэнчамі, у дамах былі чыгунныя гарадскія ванны. На святы воленкі выходзілі ў капялюшах з вуалем, а мужчыны – у белых пальчатках; у вольны час бавіліся пад музыку вясковага квартэта, у якім гучаў кларнет, скрыпка, акардэон і труба; нярэдка ў вёску наязджалі госці з Варшавы. Сяляне з ваколіцаў хадзілі праз Вульку толькі зняўшы шапку (да гэтага іх абавязвалі плакаты, што віселі на шыльдах у абодвух канцах вёскі).

Пасля верасня 1939 года ў Заходнюю Беларусь прыйшла савецкая ўлада. Шмат хто з вёскі і навакольных хутароў ці выехаў ў Польшу, ці быў высланы прымусова у Сібір або на Поўнач. Мне трапіліся, напрыклад звесткі пра Вольгу Юхневіч, якая ў 1940 годзе разам з сямігадовай дачушкай Данутай была саслана ў тайгу, у Архангельскую вобласць на спецпасяленне [2]. Палхоўскі і яго дачка таксама распавядаюць, як напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны, 20 чэрвеня 1941 года, іх сям’ю, дзе былі малыя дзеці і нават немаўлятка, вывезлі ў Сібір аж на раку Об.

Разам з тым, ужо напрыканцы XIX стагоддзя на Вульцы былі і сялянскія сялібы (38 двароў). Пазней, падчас Вялікай Айчыннай вайны Вулька Лаўская за супрацоўніцтва з партызанамі была амаль цалкам спаленая (ацалела толькі чатыры з даваенных двароў) [3, с. 576]. Але ўжо ў ваенны час тут з’яўляліся новыя жыхары – бежанцы з Расіі і перасяленцы. Пасля Перамогі вёска пачала адбудоўвацца і інтэнсіўна прырастаць за кошт насельнікаў навакольных хутароў і наезных людзей, асабліва ў 50–60-я гады, калі хутары знішчаліся і ствараўся калгас.

З гісторыі вёскі, відавочна, і вынікае самабытнасць яе гаворкі: спрадвечу гэта была мова дыферэнцыяваная – “шляхецкая”, пераважна польская і “мужыцкая”; пазней у воленскай гаворцы асіміляваліся і рысы маўлення людзей з іншых месцаў. Зараз нашу гаворку адносяць да групы паўночналагішынскіх гаворак з пераходных сярэднебрэсцкіх.

Зразумела, што ў маўленні воленцаў за стагоддзі было назапашана шмат лексічных багаццяў і адметных выразаў. Найбольш развітай у вясковай гаворцы была бытавая лексіка. Тут можна вылучыць назвы:

– вопраткі і яе дэталей (*бавэт* ‘гестка’, *блюзка*, *ватуўка*, *галька* ‘ніжня жаночая сарочка’, *есёнка*, *кошуля* ‘ніжня жаночая сарочка’, *кошулька* ‘майка’, *станік* ‘бюстгалтар’, а таксама ‘дзіцячая безрукаўка, да якой чапляліся панчошкі’, *пасок* ‘рэмень’, *румынкі* – ‘жаночыя чаравікі’);

– прадуктаў харчавання (*боханка*, *затірка*, *квашэніна* ‘халадзец’,

кісель манновы ‘мус’, *луста*, *люкер* ‘глазура’, *надзіванне* ‘страва з мяса і субпрадуктаў’, *подгерляна* ‘салцісон’, *тэгрэц* ‘страва з цёртай бульбы, прасяных круп, цыбулі і мяса’, *хрусты* ‘пячэнне, смажанае у алеі’, *цымес* ‘страва яўрэйскай кухні з морквы, мяса, разынак і чарнасліву’);

– посуду і іншых ёмістасцей (*буйка* ‘драўляная ёмістасць для збівання масла’, *ваненка* ‘ванна’, *дежа*, *кубэлок* ‘пасудзіна з клёпак з накрыўкай для сала’, *цэбрык*, *куфэр*, *макутра*, *медніца* ‘медны таз для прыгатавання варэння’, *оттягачка* ‘посуд для аддзялення вяршкоў ад малака’, *ражка* ‘нізкая пасудзіна з драўляных клёпак для памыяў з ручкай, *рондэлек* ‘каструлька з ручкай’, *салятырка* ‘салатніца’);

– прадметаў хатняга ўжытку, напрыклад, мэблі і яе дэталей (*лужско*, *стулок* ‘зэдлік’, *прыстулок* ‘прыскрынак’), бялізны (*обрусок*, *прасцірадло*, *бэцік* ‘канверт для немаўляці’), гаспадарчых прылад (*сечкарня*, *ходнікі* ‘палавікі’, *жэлязко* ‘прас’, *грошуўка* ‘вялікая іголка’, *валок*, *качалок*);

– пабудоў (*бокувка* ‘невялкі пакойчык’, *вышкі* ‘гарышча ў хляве’, *гора* ‘гарышча ў хаце’, *клуня*, *лёшок* ‘пограб’, *шупка* ‘дрывотня’) і іх частак (*круквіна*, *пацыят*, *столя*, *фуртка*);

– печаў і іх дэталей (*грубка*, *комінок*, *лежанка*, *купка*, *люхта*);

Адзначаны цікавыя назвы некаторых раслін (*конодраз* ‘кураслеп’, *лохачы* ‘дурніцы’, *райка* ‘гатунак яблыні’, *сосанка* ‘сон-травя’), дзіцячых гульняў (*выбіваны*, *пігель*, *цурка*, *штандэр*) і інш.

Багата ў воленскай гаворцы прадстаўлены і характарыстычныя асабовыя намінацыі. У іх маглі замацоўвацца народныя ўяўленні пра фізічную недасканаласць людзей: *здохля*, *здэхля* ‘нягеглы, хваравіты чалавек’; *чыкільда* ‘кульгавы’; *велікдура* ‘занадта высокі’; *курдупель*, *шмакодзяўка* ‘малы, недарослы’; *слепендя*, *слепэнджа* ‘падслепаваты’, *глушман* ‘глухі’ і інш. Характарызуючы неадпаведны знешні выгляд, воленцы называлі неахайнага чалвека *нехлюя*, жанчыну ў вельмі кароткай спадніцы – *дрында*. З’яўляліся і назвы з улікам разумовых здольнасцей: някемлівы – *доўбэшка*; недарэка – *недорэнда*, *недорайда*. Аднак найчасцей сустракаюцца характарыстычныя назвы асобы па паводзінах (фанабэрысты – *хвалько*; незгаворлівы – *попэрэка*; крыклівы – *крыкса*; плаксівы – *мазя*; нягоднік – *гіцэль*). Заўважана, што ў воленскай эматыўнай лексіцы пераважае разумовая ацэнка, што тыпова для менталітэту палешукоў.

У дзеяслоўнай лексіцы гаворкі адзначаюцца эмацыянальна-ацэначныя дзеясловы з агульным значэннем маўлення (*мутімі* ‘хлусіць’, *рэмзаті* ‘незадаволена бурчаць’, *торочыті* ‘бесперапынна гаварыць’); думкі (*дотумкати*, *расшалопаты* ‘зразумець’, *мэрговаті* ‘абдуманая прымервацца’), фізічнага стану (*схромітіся* ‘пакалечыцца, упаўшы’, *заклякнуті* ‘змерзнуць’, *заслабоваті* ‘захварэць’), паводзін (*збыдковаті* ‘крыўдзіць каго-н.’, *смыкатіса* ‘цягацца без справы’, *ціковаті*

‘падглядваць’) і мн. інш. Ёсць надзвычай ёмістыя ў сэнсавых адносінах экспрэсіўныя найменні дзеянняў: *выжлуктаті* ‘выпіць’, *увальцоваті* ‘з’есці’. Нярэдка дзеясловы набываюць пераносныя значэнні. Так, слова *спаразаті* выступае са значэннем ‘моцна ўдарыць па спіне’, але можа называць стан пры радыкуліце (*‘мэне спаразало’*); *бзіковаті* – ‘уцякаць ад авадаў’ (пра жывёлу) і ‘раздражняцца’ (пра чалавека), *заклякнуті* – ‘змерзнуць’ і ‘страціць рухавасць ад нязручнай позы’.

Як можна заўважыць, “з-за польскіх часаў” воленская гаворка захоўвае выразныя прыкметы гаворак польскага паходжання. Яны выяўляюцца, па-першае, у выглядзе лексічных паланізмаў (*долегаті, енчыті, есёнка, ковадло, марцоваті, прастірадло, пэстка, сосанка, подгерляна*) або запазычаных праз польскую мову слоў (*люхта, штандэр, пацыят* і інш.); па-другое, у адметным вымаўленні гукаў, напрыклад [у] (у польскай мове “о крэскаванае”) на месцы [о] пад націскам у закрытым складзе (*горудчык, грошуўка, настульнік, облямуўка, фуртка* і інш.); па-трэцяе, у наяўнасці словаўтваральных элементаў, уласцівых польскай мове, напрыклад, суфікс –ок (*сподок, стулок, відёлок, прыстулок*) і, нарэшце, у адметнай акцэнтацыі многіх слоў (*медніца, ходнікі, учителька, неспокуй* – націск на другім ад канца складзе).

Функцыянаванне лексем рознага паходжання абумоўлівае наяўнасць у нашай гаворцы лексічнай дублетнасці і багатай сінанімікі. Сярод назоўнікаў, напрыклад, можна вылучыць шматлікія рады дублетных сінонімаў: *магазін – крама – лаўка; затірка – поліўка; луста – скібка; пасок – напруга; обрус – настульнік; стулок – услончык; фуртка – двэрцы; сосанкі – сончыкі; студня – колодец, куфэр – скрыня; постілка – радыюшка* і інш. Дзеясловы часцей утвараюць рады семантыка-стылістычных сінонімаў, таму што ў большасці выпадкаў і называюць і характарызуюць дзеянні: *кошкатіса – кублятіса – шыбурышытыса* ‘уладкоўвацца зручней’, *расшалопаты – дотумкаты – дотэлэвыты* ‘с цяжкасцю зразумець’; *(не) опрэндоваті – оболіті* ‘быць зайздросным’.

Самабытнасць воленскай гаворкі выяўляецца і на ўзроўні фразеалогіі, бо ў ёй захаваліся ўстойлівыя прымаўкі і прыказкі не толькі рознага зместу, але і рознага часу і рознай этымалогіі. Канешне, воленцы ўжывалі і агульнавядомыя выразы, напрыклад: *Узяўса за гуж – не кажы шчо не дуж; Баба з колёс – колёсам лёгчэ; Робота дурня любіть*. Аднак ёсць і арыгінальныя, самабытныя выслоўі – устарэлыя, рэдкія, адметныя.

Напэўна, з даўніх часоў прыйшлі ў нашу гаворку прыказкі і прымаўкі, што адлюстроўвалі назіранні над прыроднымі з’явамі: *У марцы померзнуть і старцы; Прышоў марэц – поморозіў палец; Прышоў вербіч – кожух тэрбіч* (пра няўстойлівасць вясновага надвор’я). Дарэчы, сярод іх

ёсць і прымаўкі, што выражаюць веру ў надыход сапраўднай вясны: *Трэшчы не трэшчы, а ўжэ мінулі водохрышчы.*

Да старадаўніх выразаў варта аднесці і фаталістычныя прымаўкі пра безабароннасць старых людзей (*На покляклэ дерэво і козы скачуть*), пра гранічнасць існавання (*Як не круці, а трэба ўмерці*). Але ў воленскай гаворцы былі вядомыя і аптымістычныя выслоўі, нахштальт: *Плакаў, плакаў – буг однакоў; стаў скакати – стаў буг помогати; Як гуляў, то гуляў: ні чобут, ні халяў... (одны только перодкі, да і тые короткі).*

Прыказкі і прымаўкі маглі замацоўваць жыццёвыя прынцыпы воленцаў, прадстаўлялі ацэначныя стэрэатыпы ці выступалі арыенцірам паводзін у пэўнай сітуацыі, напрыклад: *Хто дбае, той і мае; З кім поведзшса, од того і наберэшса; Докашчыку – г...но в яшчыку; Не подмажэш – не поедеш; Шчо з возу ўпало, тэ пропало* і інш.

У некаторых выслоўях адлюстраваліся іранічныя і нават з'едлівыя ацэнкі бытавых сітуацый, звязаных с паўсядзённымі заняткамі вяскоўцаў: *Наша Сёра (Сора) то шые, то порэ* (пра няўдаліцу-швачку); *І шыті й беліті і заўтра велікдэнь* (пра гаспадыню, якая скардзіцца на празмерную занятасць і пры гэтым хапаецца за ўсё разам); *Бяло не бяло, абы воду відзяло* (пра незадаволенасць якасцю прання); *Ні села, ні пала, а ўжэ грошы пошчытала* (пра заўчасныя падлікі мажлівых даходаў); *Наробіўса, гэбы моркач у спасоўку* (пра беспадстаўныя скаргі на стомленасць); *Як не понос, то золотуха* (пра бясконцыя праблемы). Чалавек мог выступаць і аб'ектам іранічнай сацыяльнай ацэнкі, напрыклад: *Балі да гулі ў лапті обулі; Відно пана по халявах; Што ў пана ў губцы, то ў повара ў д...цы.*

Нарэшце, многія выразы выкарыстоўваліся ў мове воленцаў як экспрэсіўныя адзінкі, напрыклад: *Капорэ его беры 'не варта ўвагі'*; *Йді к манахам 'адчапіся'*; *Коб твое ліхо пропало!* (паблажліва выказаная незадаволенасць, а таксама захапленне); *Коб тебэ ліхо ўзяло; Трасца твоей мамы; Шчоб тебэ холера ўзяла* і г.д. (рэакцыя, якая выражае незадаволенасць і раздражнёнасць).

Лексіка і фразеалогія воленскай гаворкі, як бачым, захавала шмат каштоўнай і цікавай інфармацыі пра гісторыю і культуру нашай вёскі, пра яе дасціпных і назіральных жыхароў, пра іх узаемаадносіны і паводзіны.

Літаратура:

1. Obrębska A. Nad Pina, Obem, Wartą i Wisłą / A:Obrębska, G. Połchowski. – Warszawa : BEL Studio, 2007. – 500 s.

2. Польские спецпереселенцы в Архангельской области : Списки жертв. – [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : lists.memo.ru/d38/f248.htm. – Дата доступу : 18.03.13.

3. Памяць: Гістарычна-дакументальная хроніка Пінскага раёна. – Мінск : БЕЛТА, 2003. – 624 с.